

Emlékirataiból a csata előtti napra vonatkozó leírást, továbbá a csatában szembe kerültek közül a legnevesebbek rövid adattárát. Természetszerűleg mindehhez forrás- és irodalomjegyzék, személy- és helynév-, valamint tárgyszómutató csatlakozik, továbbá tíz szövegek közötti illusztráció a helyszínről és a csata lefolyásáról. A kötet témáját tekintve és az irodalmi előzményekre való bőséges hivatkozás mellett teljesen elfogadható, hogy a szerző ezúttal eltekinthetett a jegyzetapparátustól.

A recenziens nem csak a korszak, hanem a csatatörténet iránt érdeklődő minden olvasó

számára csakis a legmelegebben ajánlhatja ezt az új munkát, különösképpen mert a neves tudós, ha ezúttal a klasszikus csatatörténethez tért is vissza, meggyőzően bizonyította, hogy ezt a műfajt is megújította. A pozitívista leírás túlmenően ugyanis a gazdasági, társadalmi, politikai, hadügyi változásokba ágyazott elemző, összehasonlító, értékelő módszert választotta. Ezzel a csatán túl a korszakot és a résztvevőket, valamint az azokat mozgató erőket is közel tudta hozni a mai olvasóhoz.

Zachar József

PETER BROUCEK

KARL I. (IV.)

Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie

(Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar, 1997., 270 o.)

Az osztrák hadtörténészek egyik messze kimagasló tekintélyű egyénisége ezúttal arra vállalkozott, hogy az utolsó osztrák és magyar uralkodó „megfogható teljeseitményét kísérelje meg ábrázolni”, mégpedig kettős tükörben: I. (IV.) Károly szándékaival és jellemvonásaival egybevetve. Vállalkozását az tette lehetővé, hogy levéltáros-történészként a folyamatban levő boldoggá avatási eljárás során számos, mindaddig hozzáférhetetlen elsőrendű forrás első feltárója lehetett. (V. ö.: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1995/4. sz., 145. skk. o.)

Az egész életpályát öt egységre tagolva a szerző az első részben a főherceg trónraléptéig terjedő életútját mutatja be. Felidézi, hogy kezdetben, a Habsburg-Lotharingiai ház trónutódlási rendjét tekintve, I. Ferenc dédunokája mindössze az ötödik helyen jött szóba. Csak I. Ferenc József egyetlen fiának, Rudolfnak 1889-es, máig tisztázatlan halála, Károly Lajosnak, az uralkodó életben maradt idősebb öccsének 1896-ban bekövetkezett elhunytja, az ő egyetlen fiának, Ferenc Ferdinándnak 1914-ben történt meggyilkolása

és gyermekeinek – rangon aluli házassága következtében – a trónutódlásból való kizárása, végül Ferenc Ferdinánd legidősebb öccsének, Ottónak már 1906-os elhalálása nyitotta meg az ő elsőszülött fia, Károly Ferenc József előtt a trónutódlás lehetőségét 1916-ban. A szerző a családi események tükrében részletezi 1887-ben született hőse mind határozottabb trónörökösi neveltetésének egyes szakaszait, annak vallásos és katonai vonásait. Kiemeli, hogy felsőbb tanulmányok helyett a katonai pálya vonzotta az ifjút, aki – a családban hagyományos módon – jövőre alattvalóinak nyelvét, így a magyart is, korán elsajátította. Hasonlóképpen hangsúlyozza Peter Broucek, hogy Ferenc Ferdinánd, aki a közvetlen trónörökösévé előlépett főherceg neveltetését felügyelte, milyen politikai hatást gyakorolt rá. Megtudjuk ugyanakkor azt is, hogy bár Károly főherceg tisztelte az uralkodó és a trónvárományos a nézeteit, egyre inkább önálló véleményt is formált. Végül a Nagy Háború kitörését alezredesi rangfokozatban és

ezredparancsnoki beosztásban megélt főherceg-trónörökösnek I. Ferenc József haláláig terjedő hadi tevékenységét és a katonai-politikai döntéshozatalból való kezdeti kirekesztettségét, majd lassankénti bekapcsolását részletezi.

Az életrajz második része a rövid uralkodás időszakát belpolitikai szempontból tárgyalja. Meglepő módon azonban ennek felvezetéseként a szerző, abból kiindulva, hogy az 1916-os román támadás elhárítása érdekében a „Károly főherceg-hadseregszázados-parancsnokság” élére állított, immár tábornaggyá előléptetett trónörökös Erdélyben tudomást szerzett egyes magyar politikai csoportosulások közvetlen német kapcsolatairól, felidézti a magyarság 1526 óta tartó Habsburg-uralom alá tartozását. A magyar különállóságból fakadó uralmi nehézségek oldaláról megközelített történelmi elemzés után tér át a gazdasági, főleg mezőgazdasági nehézségek részletezésére. Hangsúlyozza, hogy az utolsó békeév 237 millió tonna gabonatermése még elegendő volt az 52 milliós összmonarchiai lakosság ellátására, de ez 1916-ra már 127 millió tonnára esett vissza és jelentős hiány keletkezett, mivel tartalékképzésre korábban sem nyílt mód. Az élelmezési gondokon túl a szerző a kivételes törvénykezés keltette negatív hangulatváltozást emeli ki, amely a hátszágban, míg a mind súlyosabb ellátási gondok a frontokon vezettek kormány-, illetve hadvezetésellenes megmozdulásokhoz. A trónörökös, aki szociálisan nagyon érzékeny volt, és aki gyakran elidőzött katonái között, mindez igen közelről érintette, emeli ki Peter Broucek. Ennek bizonyítására egy 1916-os tiroli hadseregparancsát idézi, amely „a Számunkra oly értékes emberanyaggal való takarékoskodást,” „a súlyos saját veszteségeket eredményező támadások megtiltását,” „a sebesültek azonnali kezelésbe vételét,” „a csapatok mindenkorai lehetőség szerinti jó ellátását,” „a fogolyejtés mellőzésére vonatkozó parancs megtiltását,” végül „a lopás, fosztogatás és haszontalan rombolás legszigorúbb megtiltását” tartalmazta. Hosszan elemzi a szerző a „pacifistaként” jellemzett trónörökösnek a már uralkodása idejére eső

későbbi, a harci-gáz-támadásokkal kapcsolatos magatartását is.

Önálló szerkezeti egységben foglalkozik Broucek az ifjú uralkodó 1917-ben és 1918-ban tett erőfeszítéseivel a megegyezéses, vagy különbéke érdekében. Ennek felvezetéseként a XVI. századig terjedő történelmi visszatekintést fogalmaz meg az egyes háborúk és az azokat lezáró békekötések szempontjából. Visszatekintésében a Nagy Háború kitéréséhez eljutva hangsúlyozza, hogy a trónörökös már 1915-ben a békekötés mellett foglalt állást. Uralkodói nézetait addigra úgy foglalta össze, hogy a három császár szövetségének helyreállítására, a balkáni érdekszféra megosztására, egy Monarchián belüli délszláv állam létrehozására és így a trianizmus megteremtésével a Szerbiára és Albániára gyakorolt befolyás biztosítására, engedményként Szerbia számára tengeri kijárat átengedésére, esetleg a Galiciáról való lemondással a lengyel állam helyreállítására, német részről Elzásznak és Lotharingiának a francia állam számára való átengedésére, viszont az Osztrák-Magyar Monarchia integritásának az olasz törekvésekkel szembeni megőrzésére kívánna törekedni. Mindezek miatt kezdetől szembe került a német elképzelésekkel, és a német hadvezetéssel való ütközése a háború folyamán egyre súlyosbodott, míg a területi integritással kapcsolatos elképzelései a fokozódó és az antant-hatalmak által támogatott olasz, majd román követelések miatt váltak egyre inkább illuzórikussá. Így az 1916 októberétől egyre határozottabban körvonalazott megegyezéses békeelképzelését a trónörökös nem érvényesíthette. Mindenesetre, ahogyan a szerző e legrészletesebb és legterjedelmesebb fejezetben kifejti, az ifjú uralkodó megkísérelte a belügy, a hadügy és a külügy irányítását személyesen a kezébe venni.

Rendkívül érdekesítő a következő rész: az Egyesült Államoknak a hadüzenetet megelőző közvetlen kapcsolatfelvétele a Monarchiával különbéke kötése érdekében. Még a két Bourbon-Pármái herceg, Károly sógorai, Sixtus és Xavier révén megkísérelt béketeremtéssel kapcsolatosan is tud újat

mondani a szerző, különösen a francia indiszkrétciót, a Vatikán hiábavaló bekapcsolását, valamint a német hadvezetés részéről a béketapogatózás elleni közvetlen és agresszív fellépést illetően. Az osztrák-magyar uralkodónak saját külügyminiszterével és diplomatáival való ütközése is új szinten tünteti fel a megegyezéssel békekísérletet. Végül új részleteket közöl az 1917-es francia–angol különbéke-ajánlattal kapcsolatosan is, amelyet újlag I. (IV.) Károly környezetének a német szövetség melletti kiállása tett ugyanúgy eleve lehetetlenné, mint az azt megelőző, dél-afrikai közbenjárással megújított ajánlattal való élést. Mindaddig kevésbé ismert tényeket tár olvasói elé Peter Broucek az orosz-bolsevik vezetéssel Breszt-Litovszkban folytatott béketárgyalások osztrák-magyar vonatkozásaival kapcsolatosan is, mielőtt áttérne az 1918-as újabb nyugati béketeremtési kapcsolatkísérletekre, amelyek a különbéke-jelleg miatt az osztrák kormánykörök ellenállásán ugyancsak meghiúsultak.

A háború lezárására vonatkozó törekvések bemutatása után tér át a szerző egy újabb egységben újra a belpolitikai fejleményekre. A „Központosítás, a népek autonómiája és a »szabadság«” című fejezet első része újlag nagyívű történelmi visszatekintés az osztrák Habsburgok birodalmának az egyes területekkel kapcsolatban a XVI. század óta folytatott központi igazgatására. Ezt követően szól a szerző a birodalomnak államszövetséggé történő átalakítását célzó politikai nézetekről a Nagy Háború idején, miközben jelentősen hangsúlyozza, hogy a dualizmus álláspontjához való magyar politikai-közeleti ragaszkodás miként tette lehetetlenné a föderatív átalakítást, miként került előtérbe azután a modern regionalizmus a történelmi területi egységekhez való visszatérés helyett. Az egyes formálódó nézetek bemutatását az egyes nemzeti tanácsok alakulási folyamatának a felidézése követi. Ennek során szól a szerző ifjabb Andrássy Gyula gróf 1918. október 11-én kezdődött svájci küldetéséről és annak homályban maradt lefolyásáról, Hadik János gróf október 28-i

magyar királyi miniszterelnöki kinevezéséről, továbbá arról, hogy a Károlyi Mihály gróf vezette, október 25-én megalakult Magyar Nemzeti Tanács nevében annak tagja, Linder Béla alezredes, már október 29-én hazarendelte a frontokról a magyarországi kiállítású csapatokat. Utal arra, hogy I. (IV.) Károly október 26-án végül felmondta a német szövetséget, másnap különbéke-ajánlattal fordult az Egyesült Államok elnökéhez, miközben a külügyeket már október 24-én Andrássy kezébe helyezte, a magyarországi fejlemények irányítását pedig József főhercegre bízta. Kitér arra, hogy a november 4-én életbe lépett, még az Osztrák-Magyar Monarchia nevében megkötött általános fegyverszünet ellenére az „őszirózsás forradalomnak” nevezett október 31-i budapesti puccsot követően a miniszterelnökké kinevezett és uralkodója által esküje alól felmentett Károlyi november 7-én Belgrádban teljesen feleslegesen, sietve olyan külön fegyverszünetet kötött, amely az előbbivel éles ellentétben lehetővé tette magyar felségterületek megszállását.

Az uralkodóhoz visszatérve, Peter Broucek hangsúlyozza, hogy már október 16-án közzétett manifesztumával hozzájárult birodalma nem magyar területeinek szövetségi állammá való átalakításához, melyek a Magyar Királysággal csupán perszonálunióban álltak volna, ezt a döntését azonban az antant-hatalmak nem vették tudomásul. Miután október 31-én még arra utasította Horthy Miklós altengernagyot, a haditengerészet főparancsnokát, hogy a császári és királyi hadiflottát adja át a Délszláv Nemzeti Tanács képviselőinek, november 11-én hozzájárult, hogy „Német-Ausztria döntsön jövődő államformájáról”, két nap múlva pedig lemondott uralkodói jogainak magyarországi érvényesítéséről is. A szerző hangsúlyozza, hogy ezekkel a lépéseivel az utolsó Habsburg-Lotharingiai házbeli uralkodó „elismerte az új viszonyokat, de nem mondott le koronájáról és jogáról”, hanem „Eckartsauban családjával együtt várta a dolgok kimenetelét, amelyet már nem tudott befolyásolni”. Miután pedig előzetes tiltakozása ellenére 1919 áprilisában az új német-ausztriai állam megfosztotta

trónjától és családtagjaival együtt kiutasította az országból, csak a magyar trónjához fűződő reménye maradt meg, mivel a Magyar Népköztársaság, majd a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltói egyaránt elfelejtkeztek személyéről, majd pedig rövid időn belül megbuktak.

Az életrajz utolsó egysége a két magyarországi visszatérési kísérletet állítja a mondanivaló középpontjába. Az utóbbi évek hazai publikációi tükrében különösen figyelemre méltó a forrásai alapján a magyar belpolitikai fejlődést is kiválóan ismerő osztrák szerző ábrázolása. Kiemeli azt a kevésbé ismertényt, hogy a békediktátumok fogalmazásának időszakában I. (IV.) Károly lázas diplomáciai tevékenységet folytatott népei érdekében, felismerte mind a későbbi német, mind a szovjet veszélyt. Így – egyetlen sikereként – szerepe lehetett az Anschluss-tilalom Versailles-i megfogalmazásában. Ugyancsak hangsúlyozza a szerző az új osztrák kormányzat diplomáciai tevékenységét, mely arra irányult, hogy megakadályozza a száműzött uralkodónak a magyar trónra való visszatérését. Ebben az összefüggésben idézi fel az uralkodó Horthy Miklós kormányzóhoz intézett 1920. november 8-i levelét, amelyben a Pragmatica Sanctio megszüntetését és azt a döntést közli, hogy a jövőben csak Magyarország királya kíván lenni, noha jelentős osztrák legitimista mozgalom is működött, ahogyan a szerző eddig kevésbé ismert adatokat sorjázta bizonyítja. Ezt követően idézi fel Horthy hatalomra kerülését, majd az általános választásokat követő parlamentáris döntést, miszerint Magyarország királyság marad, miközben „a királyi hatalom gyakorlása szünetel”, ezért kormányzóválasztásra kerül sor (!). A trianoni békediktátum aláírásának felidézését és a magyar politikai elit összetételének bemutatását követően egy francia politikai irányváltás következtében a IV. Károly és a megcsonkított magyar állam felé fordulást részletezi. Hangsúlyozza, ez tette lehetővé az első visszatérést, a trónra való visszakerülésének megakadályozása egyedül a saját hatalmához ragaszkodó Horthy felelőssége. Csak ezután jött létre az a

kisantant paktum, amely a király visszatérése ellen irányult, miközben Horthy a legitimistákat igyekezett visszaszorítani. Ezzel szinte kiprovokálta IV. Károly második visszatérési kísérletét, amelyet a Kormányzó egy csehszlovák támadást színelve, fegyverrel akadályozott meg, miközben a nagyhatalmak védelmét kérte. A kisantant részleges mozgósítása csak erre következett. A fegyveres harc polgárháborúvá válását megakadályozandó az uralkodó végül önszántából adta meg magát, miután katonai vezetőit menekülésre bízta. Ezt követte a tihanyi internálás, a trónfosztás, a madeirai száműzetés jól ismert és a szerző által is csupán érintett története, majd az 1922-ben bekövetkezett tragikus vég.

Összefoglalásában a szerző az eddigi történeti irodalomnak I. (IV.) Károlyról adott jellemzéseit idézi fel, majd az uralkodói szándékot az eddig ismeretlen, általa feltárt új levéltári források tükrében úgy határozza meg, hogy az a béketeremtésre és az egyben megőrzendő birodalomnak a kor diktálta követelmények szerinti, de gazdasági egységét megőrző államszövetséggé való átalakítására irányult egész uralkodási ideje alatt. Ha e célokat megvalósítania nem is sikerült, az uralkodó érdemének tudja be Peter Broucek, hogy csökkenteni tudta népei háborús szenvedéseit, megakadályozta a belső ellentétek polgárháborúvá fejlődését, elérte az osztrák örökös tartományok zömének a békediktátum utáni egybentartását, az Anschluss elhárításával lehetővé tette az osztrák államiság megőrzését. Távolban mindezzel fenntartotta egy új közép-európai együttműködés reményét. Végül az uralkodói kudarc okát keresve a szerző azt emeli ki, hogy az oroszországi forradalom és az újvilágbeli beavatkozás hatását mindeddig ugyanolyan kevésbé vették figyelembe a történész elemzők, mint az I. Ferenc József halálát követően megindult belső változásokét, amelyekkel szemben pedig oly nyitott volt az újonnan trónra lépett I. (IV.) Károly. Külpolitikája a világháború körülményei közt felgyorsult események forgatagában is szövetségi és békepolitika volt, nem pedig háborús politika, vagy militarizmus. Ennek megvalósítását a szerző

szerint számos más körülmány mellett belsőleg elsődlegesen a merev magyar közjogi álláspont, külpolitikai tekintetben pedig a nem csillapítható olasz imperializmus tette lehetetlenné. A végső lökést „az Alpok–Duna–Kárpátok térségében” bekövetkezett változtatások irányában az a félreértés adta, hogy a Német Birodalomnak az Osztrák–Magyar Monarchiával kapcsolatos hegemoniaigényét tényként kezelve, „biztosabb megoldásnak tünt” a tárgyalások folytatása helyett „Ausztia-Magyarország szétverése”. A felvillantott tartalmi részletekkel, értékelő gondolatokkal bizonyára sikerült a magyar olvasók érdeklődését is felkelteni e kimagasló

jelentőségű történelmi életrajz iránt, amely azonban ennél sokkal több, megeleveníti a közép-európai ország- és népközösség négyszáz éves múltjának minden alapkérdését is, mindezenközben pedig a legszélesebb összefüggésekben és a legújabb forrásfeltárásokat is bevonva tárgyalja e térség utolsó uralkodójának korszakára vonatkozóan a sorsfordító eseményeket. A kötetet forrásjegyzék és tematikus, válogatott bibliográfia, valamint személynévmutató, illetve 36 szövegközi fekete-fehér és 4 színes táblakép gazdagítja.

Zachar József

STEPHEN G. FRITZ

FRONTSOLDATEN

The German Soldier in World War II

(The University Press of Kentucky, Lexington, Kentucky, 1995. 299 o.)

A XX. század két világméretű háborúja iránt a résztvevők és az újabb generációk részéről egyformán nagy az érdeklődés. A második világháború – miután időben közelebb áll korunkhoz, s mivel még számos túlélője köztünk él, úgy tűnik, több érdeklődőt vonz, érdeklő az olvasókat és a téma avatott szakértőit egyaránt, ami nem is csoda, hiszen történetében még számos fehér folt vár feltárára.

Az elmúlt ötven év alatt több könyvtárra való publikáció jelent meg Németország és a Wehrmacht háborús szerepléséről. Az utóbbi években egymás után jelentek meg magyarul is a náci párt funkcionáriusainak, a Harmadik Birodalom egykori tábormegfigyelőinek visszaemlékezései, naplói, amelyekben többé-kevésbé tárgyilagosan, vagy éppen igen elfogultan mutatták be saját szerepüket és a Reich 1933–1945 közötti történetét.

Most egy angol nyelvű kötettel bővült a

háborúról szóló könyvek sora. Stephen G. Fritz, úgy vélem, eddig még kevésbé feldolgozott témát választott könyve megírásakor. Eddig kevesen vállalkoztak rá, hogy a kismemberek, az egyszerű frontkatonák, a besorozottak szemszögéből vizsgálják meg a történéseket. Nála az események leírása csak a keretet adja a mondanivalóhoz, a mögöttes tartalom sokkal inkább fontos. A mű nem a második világháború történéseiről szól: középpontjában az ember áll, a maga érzelmeivel, érzéseivel, gyarlóságaival és minden egyéb emberi tulajdonságával a háború rideg valóságában. Nem a német filmhíradókból jól ismert legyőzhetetlen germán hős áll a reflektorfényben, noha nem tagadja le a német bakák által tanúsított hősiességet. Emberközelségre hozza azt a mérhetetlen szenvedést, amit a hadviselő felek katonái – bármely oldalon álltak is – mindannyian átéltek a háború éveit alatt.